

Selanik'in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım)

Spanish Jews of Thessaloniki (Settlement, Ascension, Great Destruction)

Georgios I. MİNTSİS* / Yunanca Aslından Çeviren: Esin OZANSOY¹

*Georgios I. Mintsis, "Oi İspanoevraioi tis Thessalonikis (egkatastasi, akmi, olokautoma)", *Mésogeios (Méditerranée)* 1 (1998), édi. Hérotodos/Kadmos, Paris, pp.54-63.

Permission for translation was obtained.

¹Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Corresponding author:

Esin OZANSOY,
Istanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Balabanağa Mah., Ordu Cad., No: 6,
34134 Laleli, Fatih/Istanbul, Türkiye
Phone: +90-212-455-5700/15919
E-mail: esinozansoy@hotmail.com

Date of receipt: 10.09.2017

Date of acceptance: 27.11.2017

Citation: Ozansoy, E., (2017). Selanik'in İspanya Yahudileri (yerleşme, yükseliş, büyük yıkım). *Litera* 27(2), 113-123.
<http://dx.doi.org/10.26557/iulitera.368767>

ÖZ

Osmanlı dönemlerinde Selanik, Avrupa'dan gelen Yahudi göçmenlerinin merkeziydi. İlk Yahudiler 1470 yılında, sonra 15.yy'ın sonlarında, daha sonra da 18.yy'ın başlarında gelmişlerdir. Selanik Yahudi göçmenleri Eskenazi'ler ve Sephardim'ler olarak iki kategoriye ayrılmaktadırlar. İspanya Yahudilerinin Selanik'e gelişleri hem nüfus oranını hem de kentin kültürel ve ekonomik çehresini değiştirmiştir. Selanik'in ekonomisinin yükselişinde önemli rol oynamışlardır. Osmanlı yönetiminde ilişkilerinde kendilerine pek çok imtiyazlar verilmiştir. Dini açıdan da hiçbir baskıya uğramamışlardır. Selanik aynı zamanda en büyük Balkan Yahudi Cemaatinin de merkezi konumunda yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Selanik, İspanya, Yahudiler, Eskenaziler, Sephardimler, Osmanlı, Selanik Yahudi Cemaati

ABSTRACT

During the Ottoman Era, Thessaloniki was the center for the Jewish immigrants coming from Europe. The first Jews came in 1470; then at the end of the 15th century and at the beginning of 18th century. The Jewish immigrants of Thessaloniki are divided into two categories as Ashkenazi and Sephardim. Arrival of the Spanish Jews to Thessaloniki changed both the population rate and the cultural as well as economic aspects of the city. They played an important role in acceleration of the economy of Thessaloniki. They have been granted many privileges during the Ottoman government. They have never been under any kind of pressure religiously. Thessaloniki has also taken its place as the center for the biggest Balkan Jewish community.

Keywords: Thessaloniki, Spain, Jews, Ashkenazi, Sephardim, Ottoman, Thessaloniki Jewish Community

Eski çağlardan beri Selanik'te Yahudi cemaati mevcuttu. M.S.4.yy'da havari Paulos, özellikle Yahudi cemaatine Hıristiyanlığı öğretmekteydi. Bizans çağlarında ise, bu Yahudi topluluğu hissedilir şekilde azaldı ve kalan nüfus ta sindirilmeye karşı koymaktaydı. Zira Selanik Yahudileri aralarında Yunanca konuşuyor (bu nedenle de *Romalı Yahudiler* = *Romaniotes* diye adlandırılmaktaydılar) ve özellikle *Manchor Romania* denen tapınma biçimini geliştirmişlerdi (Σταυρουλάκης 1996: 6-10; Μόλχο 1996: 12-13).

Buna karşın, son dönemlerde ise, Selanik Yahudi cemaati büyük bir yükselişe tanık olmuştur. Çünkü Türk egemenliğinin ilk yıllarından itibaren Selanik, tüm Avrupa'dan gelen Yahudi göçmenlerin karşılaşma merkezi konumundadır. Somut olarak, Baviera ve Macaristan'dan takibata uğrayan ilk Yahudiler, 1470 yılı civarında Selanik'e geldiler. Batı ve Orta Avrupa'daki katolik kilisesinin Engizisyonu tarafından dini baskı gören Yahudi göçmenlerinin büyük akımları ise, 15.yy'ın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Özellikle Selanik'in Yahudi göçmenleri iki büyük kategoriye ayrılmaktadır: 1) Eskenazi ya da Askenazi'ler (*Aschkenazi*'den, *Aschkenaz* = Almanya), bunlar Almanya ve Macaristan'dan gelenlerdi, 17.yy'ın ortalarında ise, Polonya, Ukranya, hatta Kuzey Afrika'dan kovuşturulan Yahudiler'de, Selanik'e geldiler.

2) Sepharadim'ler (*Sepharadim*'den, *Sepharad* = İspanya), İspanya Yahudileri olarak en bilinenlerdir. Bunlar İspanya'dan (1492 yılı, Ferdinand ve İsabella'nın büyük baskısından dolayı, Sicilya ve Aşağı İtalya'dan (1493), Portekiz'den (1497) ve Provincia'dan (1506) Osmanlı egemenliği altındaki Selanik'e geldiler.

Aynı dönemde, İspanya Yahudilerinin büyük bir çoğunluğu da, oradaki Protestanların dini hoşgörüsü nedeniyle Hollanda'ya yerleştiler. Amsterdam'da büyük bir sinagog yaptırıldılar, bugün bile bu sinagog kentin en önemli görülmeye değer yapıtlarından birisidir. Aynı ülkelerden, 1540-1560 ve 1618-1648 yılları arasında süren dini savaş yüzünden, Hıristiyanlaşmış Yahudiler mülteci olarak Selanik'e geldiler. Zira Hıristiyanlaşmış olmalarına rağmen, Engizisyon'ca hep şüpheli olarak kaldılar.

Bu Hıristiyanlaşmış Yahudiler, Marrani'ler olarak adlandırılmaktaydılar. İspanya, Portekiz ve İtalya'dan kovuşturulan son Yahudilerde, 18.yy'ın başlarında Selanik'e geldiler (Πασχίδης 1993: 128; Βακαλόπουλος 1969: 132; Σβορώνος 1982: 359-360; Veinstein 1992: 43; Χαμουδόπουλος 1935: 53-60; Nehama 1935-1978: t.VI.).

40 000' in üzerinde hesaplanan mülteci İspanya Yahudileri, o dönemde Osmanlı Devletinde sığınma buldular. Şüphesiz, Osmanlı Devleti bu konu üzerinde, Batı'nın Hıristiyan devletlerinden çok daha ilerici bir tutum sergilemektedir. Bunlardan pek çoğu, Makedonya başkentine yerleştiler. Burada sadece nüfus oranını değil, fakat aynı zamanda dört buçuk yüzyıl (1940'lı yılların sonuna kadar), kentin kültürel ve ekonomik çehresini de değiştirdiler (Βακαλόπουλος 1969: 135; Georgeon 1997: II; Séphiha 1997: III).

Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanarak, 1519 yılından itibaren, Yahudi kimliği, nüfus bakımından egemen oldu: O zaman, Selanik'te 3143 Yahudi, 1375 Müslüman ve 1087 Hıristiyan ailesi vardı (Osmanlı nüfus sayımları, aileler esas alınarak yapıldı, çünkü bu sayımlar vergi birimlerini oluşturmaktaydı) (Gökbilgin 1956: 226).

Yahudiler, Selanik çıkış noktasıyla ve güçlü ticari faaliyetleri nedeniyle, çok hızlı bir şekilde Makedonya ve Balkanların en geniş alanlarındaki tüm kentlere yayıldılar. Manastır'da 1519 yılında Venedik Balyos'u *Lorenzo Bernardo*'nun arşivlerine dayanarak, mevcut 1500 evden 200'ü Yahudilere aitti (Μέρτζιος 1947: 128-129); 1566 yılında Üsküp, yine Venedikliler tarafından bir Yahudi kenti olarak gösterilmektedir (Μέρτζιος 1947: 149-150). Doğu Makedonya'nın Seres, Drama, Kavala gibi kentlerinde gelişmiş Yahudi toplulukları ortaya çıkmıştır. Aynı şey, Batı Makedonya'nın Stroga, Ohri, Veroya kentlerinde de meydana gelmiştir (Βακαλόπουλος 1969: 137). Fakat bazı kentler vardı ki, buralara Yahudiler asla yerleşmediler. Edessa (Vodena) örneğinde olduğu gibi, yöresel geleneğe göre, burada pazarın kurulduğu günün Cumartesi günü olması nedeniyle, bu kente yerleşemediler. Çünkü tüccar Yahudiler için, Cumartesi günü zorunlu dini tatildi (Τσοουίμης 1975: 4-9).

Makedonya tarihinde Yahudilerin etkisi, ülkenin ekonomik gelişimindeki büyük katkılarında kendisini göstermektedir: Bu katkı, özellikle ilerici *Sepharadim* İspanya Yahudilerine ait olmaktadır. Bunlar usta, becerikli, küçük sanayici ve tüccardı; başlıca madeni eşya, tekstil (bunlara *draperos* denmekteydi) ve halı imalatıyla (bunlara *manderos* denmekteydi) uğraşmaktaydılar. Çok kısa zamanda, yukarıda adı geçen ürünlerin sadece hazırlanmasında değil, aynı zamanda ticaretine de egemen oldular. Bilindiği gibi, ticaret Yahudilerin geleneksel bir uğraşydı, keza banka işlerinde de gelişme gösterdiler ve değerli bilim adamları özellikle doktorlarıyla da ün kazandılar (Emmanuel 1935: 13-14; Σβορώνος 1982: 377; Nehama 1935-1978: t.VI.).

Böylece göçmen Yahudiler, Bizans döneminde, fakir işçi ve küçük sanayici olan eski Roma Yahudilerine karşın, Osmanlı egemenliğinde Selanik'in büyük ekonomik ilerleyişinin temel taşıyıcıları oldular (Βακαλόπουλος 1969:134); haklı olarak Yahudiler, bu Yunan kentinde varlıklarından dolayı gurur içinde bulunmaktaydılar. 16.yy'ın Türk seyyahı Evliya Çelebi'ye dayanarak, bu kenti şöyle adlandırıyorlardı: « *Selanik'imiz* » (Δημητριάδης 1973: 105), « *İsrail'in metropoliti* » (Μόλχο 1996: 12), « *İsrail'in annesi* » (Mazower 1993: 238-244). Bilindiği üzere, Yahudilerin en büyük Balkan cemaati burada bulunmaktaydı.

Selanik'te Osmanlı egemenliği döneminde, daha öncede sözünü ettiğimiz başlıca iki kategoride olan göçmen Yahudilerinden *Sepharadim* denen İspanya Yahudileri, şüphesiz daha ilerici idiler. Bunlar kentin tüm Yahudi cemaati içerisinde dil ve kültürel açıdan hemen kendilerini kabul ettirebildiler: *Sepharadim*'ler, İbranice, İspanyolca, İtalyanca unsurlardan oluşan karma bir diyalekt konuşmaktaydılar (Séphiha 1992: 79). Onları Engizisyon kovuncaya kadar, geldikleri ülkelerin sosyal ve ekonomik yaşamına hissedilir bir şekilde katıldılar. Böylece, henüz Selanik'e ayak basar basmaz, tüm alanlarda gelişme gösterdiler ve derhal Yunanca konuşan eski Roma Yahudilerini sindirdiler. Bilhassa, İspanya Yahudilerinin diyalektiğinin karakteristik örneği -geçerli bir görüşe göre- Yunanlıların ulusal içkisi olan «ouzo»'nun adı, Sultanların teveccühlerini kazanmak için hediye olarak gönderilen *ouzo* yüklerine eşlik eden, Selanik *Sepharadim*'lerinin «*per uso de sultano*» ifadesinden ileri gelmektedir.

Buna karşın, *Eskanazi* denen Alman Yahudileri, *yiddisch* denen bir Yahudi diyalektiği (pek çok Almanca unsurlar içermektedir) konuşuyor, dışlanmış olarak menşe ülkelerinin *ghetto*'sunda yaşıyorlardı. Böylece, yeni yerleşim yerinde (Selanik), İspanya Yahudileriyle karşılaştırılınca, çok daha az gelişmişlik içinde kalmışlardı (Σβορώνος 1982: 360).

Osmanlı dönemindeki Selanik Yahudileri, dini açıdan tamamen özgürlüğün tadını çıkarmaktaydılar. 16.yy'ın ortalarında, seyyah *Nicolas de Nicolay* (Nicolay 1576: 279) tarafından Selanik'te 80 sinagogun varlığına işaret edilmektedir. Selanik'te farklı kökenli Yahudilerin her grubu, ayrı bir sinagoga ve bunun etrafında toplanan özerk bir cemaate sahipti. Cemaatin başı, politik bir başkanın, dini bir liderin ve bir öğretmenin özelliklerini taşıyan, *marbitz* diye adlandırılan bir kişiydi. *Marbitz*'ler hahamlardan oluşturulur ve başlangıçta her yıl seçilirdi. Daha sonraları ise, ömür boyu seçilmişlerdir. *Marbitz*'den başka, cemaati, halk üyelerinden oluşan, *maamad*

hakahal olarak adlandırılan yedi üyeli ihtiyarlar meclisi yönetmekteydi. Bunların en temel işi, devlet vergilerinin dağılımı ve bunların tahsilâtı üzerineydi. 1540 yılı civarında ise, bazı cemaatler tekstil alanında girişimci faaliyetleri üstlendiler. Pek çok sinagog, Pulya, Otranto, Kalabrya, Provanca gibi cemaatlerin adlarıyla aynı olduklarından, ayakta kalabilmiştir. Bu adlar korunmakta, bunlar tam olarak her Yahudi cemaatinin kökeninin yerini belirlemektedir (Σβορώνοϛ 1982: 366; Καρθανάσῃς 1993: 126; Μεσοίνας 1996: 4-5; Ναρ 1985: 45-50).

Böylece, ivedi bir şekilde, Selanik'in Yahudi cemaatleri federatif bir temelde organize oldular: 16.yy'ın başlarında, bir üçlü haham yönetimi muhtemelen gayri resmi olarak çalışmaktaydı, Selanik'te ki tüm Yahudi nüfus üzerinde geçerliliği olan bir dizi tüzükler çıkarttılar. Aynı yüzyılın ortalarında, ikinci bir üçlü haham yönetimi de daha kudretli bir yetkiyle, fakat rakip bir şekilde değil, düzeni sağlayabilen bir rol üstlenerek işlevlerini sürdürdüler.

O zaman, Selanik'li Yahudilerin toplumsal güvencesinin sağlanması ve kültür seviyesinin yükseltilmesi amacıyla, çeşitli kurumlar yapılandırılmıştır. Bu kurumlardan *Pidion Chevoneyim* (esirlerin serbest bırakılması için oluşturulan fon), *Albacha* (fakir çocuklarına giyim eşyası dağıtımı), *Bikorn Holim* (hastane malzemesi), *Havra Kedicha* (mezarlar ve bakımı), 1689 yılında yetim kız çocuklarının çeyizinin hazırlanması için oluşturulan fon ve 1520 yılında Selanik'te Yahudilerin büyük bir kültür merkezi olan ünlü *Talmud Torah* kurumu. 1690-1700 yılları civarında, federatif yönetim, çok kuvvetlenmiş olarak tek bir topluluğa dönüştürüldü, buna karşın sinagogların eski cemaatleri yetkilerini daha az koruyabildiler. Selanik'in birleşik yeni Yahudi cemaatinin en yüksek yönetim örgütü, üç üyeli haham ve halktan yedi üyeli bir kuruldan oluşmaktaydı. Kurul üyeleri ömür boyu olmak üzere seçilir ve her üye en zengin ve kültürlü Yahudiler tarafından seçimle tayin edilirdi. Ayrıca, dört tane de üç üyeli bir haham mahkemesi de mevcuttu (Nehama 1935-1978: t. I, III); Osmanlı egemenliğinin son yüzyılı için bkz., Μόλχο 1992: 64-78).

Yahudiler başından itibaren, Osmanlı yönetimiyle ilgili ilişkilerinde, onlara oldukça imtiyazların sağlanmasında, başarılı oldular. Özellikle 1567 yılında, bir Yahudi heyeti İstanbul'a gitti ve sultanın fermanını almayı başardı. Bu ferman sadece eski imtiyazları onaylamıyor, bunlara iki yenisini daha ekliyordu: ilki, doğrudan doğruya Babiâli'ye bağlanacak olan Selanik Yahudi cemaati *müsselemlik* (ağalık ve paşalık arasında idari bir birim) oluşturacak, böylece Selanik Yahudileri - en azından kuramsal olarak - yerel

mercilerin müdahalelerinden serbest bırakılacaktı. İkincisi ise, Yahudi cemaati, para olarak haraç (kelle vergisi) ödemeyecek, fakat bunu malzemeyle karşılayacaktı ve bu da somut olarak yeniçerilerin giyimi için kullanılacak kumaşlar olarak belirlenmişti. Yahudiler sadece katı bir yönetim sergileyen Sultan IV. Murat (1623-1640) devrinde biraz sıkıntı çektiler (Σβορώνος 1982: 367).

17.yy'ın ortalarında Selanik Yahudi cemaati, Sabatay Sevi'nin mezhebi yüzünden büyük bir krize girdi: bu kriz, Mesih'i bekleyen ve 1648 yılında onun öğretisini öğretmeye başlayan genç bir hahamla ilgili olmaktadır. Genç haham, Selanik ve İzmir'de ki küçük başarılarından sonra, Mısır ve Kudüs'e sığındı. Buralarda pek çok taraftar kazandı. Sonunda, roman gibi geçen maceralardan sonra, Sabatay Sevi yaşamını kurtarmak için Müslüman oldu ve ünsüz bir şekilde öldü. Öyle ki, onun öğretisi, o dönemin ekonomik ve ahlaksal kriz nedeniyle (Venedik-Türk Savaşı, Yahudilerin Batı'dan sürülüşü), Selanik Yahudi cemaatinin kucağında pek çok mümin buldu. Böylece, Selanik Yahudileri bölündüler. Sabatay Sevi taraftarlarının büyük bir kısmı, örneğin 1686 yılında toplu olarak 1500 taraftarı, Müslüman oldu. Bu Yahudileri Türkler, "Dönme" olarak adlandırdılar (Yunancada da "Dönmedes" olarak bilinmektedirler). Yahudiler bunları, *Minim* (imansızlar) olarak, kendilerini ise *Maaminim* (imanlılar) diye nitelendirdiler. Bu *Dönmeler*, Müslüman olarak, 1923 yılına kadar Selanik'te yaşadılar. Karşılıklı mübadelelere göre ayırma tabi tutulmadılar ve o zaman (1923) aşağı yukarı 16.000 kişi idiler (Σβορώνος 1982: 355; Georgeon 1992: 105-119; Καρθανάσης 1993: 130).

Selanik Yahudileri, özellikle Sepharadim İspanya Yahudileri yüksek eğitim-öğretim ve kültürün temsilcisydiler. Çok kısa sürede, her sinagogun yanına temel ve orta öğrenimi kapsayan bir okul (*yechiva*) inşa ettiler. 1520 yılında ise, İlahiyat Fakültesi niteliğinde ünlü *Talmud Torah* yapılmış ve burada ünlü hahamlar ders vermişlerdir. Ayrıca, Yahudiler, kütüphane ve matbaalar (ilk matbaa, 1512'de Portekiz'den getirilmişti) kurdular. Böylece Selanik Yahudi cemaati, ünlü *Salomon be Hebib* (öl.1504), *Isaac Busalo* (öl.1525), *Salomon Caballero* (öl.1520), *Salomon Abodiente* (öl.1541) ve *Salomon Lebeth Halévy* gibi pek çok büyük bilgin ve ilim adamını ortaya çıkarmıştır (Nehama 1935-1978: t.II, 141; son dönemin bilginleri ve kültür hareketi için bkz. Φάις 1996: 32; Τζάννη - Γκίννερουπ 1996: 30-31; Κουρμαντζή 1996: 21; Molho 1947: 23-121; Μαγκλιβέρας 1996: 18-19; Molho 1951: 43-48; Ρουμπέν - Μορδεχαί 1978: 24-31).

Bununla birlikte, 18.yy'ın ortalarından itibaren, Yahudi cemaati ekonomik alanda olduğu kadar, kültürel alanında da belirgin bir durgunluk sergilemektedir. Bu durgunluğun nedenlerinin, Venedik'le yapılan ticaretin daraltılmasında, 1797 yılında Venedik Devletinin parçalanmasında, Sabatay Sevi mezhebinin Müslümanlaştırılmasında aranılması gerekmektedir. Tam olarak o zaman, Selanik ve tüm Makedonya'da, Yunan kimliğinin çıkışı başlamaktadır. Açıkça, Selanik Yahudilerinin özellikle ticareti Venedik'le gerçekleştirdiği vurgulanmıştır (Σβορώνος1982: 377). Bu ticaret, Türk-Venedik savaşları döneminde (1645-1669) krize girmiştir; Böylelikle, 1797 yılında, I. Napoléon tarafından Venedik Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra, Makedonya Yahudi kimliğinin ekonomik gücünde kademeli bir düşüş ansızın ortaya çıkmıştır.

Her şeye rağmen Yahudiler Selanik'te ve hatta 1912'de yeni Yunan Devletinin bünyesine katılma döneminde bile ilk sırada ki nüfus gücü olarak kaldılar (Κοντογιάννης1996: 11).

Somut olarak, o zaman Selanik'in nüfusunun 64.439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Yunan, 6.236 Bulgar ve 4.364 yabancı (Osmanlı olmayan) tebaadan oluştuğu belirtilmektedir (Δημητριάδης1983: 88-116; Λουκάτος1986: 150).

Selanik Yahudi cemaatinde ki büyük yara, Alman işgali sırasında (1941-1944), Hitler'in «yahudi sorununun» (*Entlösung*) çözümü çerçevesinde açıldı. Nazilerin ilk antisemitik eylemi, 11 Nisan 1941'den itibaren, artık Yahudi cemaatinin dinsel ve kültürel yaşamının yasaklanması şeklindeydi ve bunu 11 Haziran 1942'de zorunlu iş için 9.000 Yahudi erkeğinin işe koşulması izledi; aynı yılın Ekim ayına kadar, o zaman politik seferberlik sona erdi, pek çok Yahudi, *Wehrmacht* için yolların ve havaalanlarının yapımında perişanlık ve hastalıklar yüzünden öldü. Fakat, bu sadece bir başlangıçtı: Selanik'te özellikle «Yahudi sorunu için sorumlu» nazi subayları *Max Merten*, *Dieter Wisliceny* ve *Alois Brunner*, 1943 yılının baharında kentin Yahudilerinin toplu sürgününü, doğal olarak ölüm kampları doğrultusunda, organize ettiler. Arşivler, sadece Kuzey Yunanistan'dan *Auschwitz-Birkenau* kampına 48.974 Yahudinin varışını kaydetmektedir, bunlardan 37.386'sı ise derhal gaz odalarına gönderilmiştir (Mazower 1993: 238-244; Φλάσιερ1996: 24-26).

Bulgarlar Almanlarla işbirliği yaptılar ve diğer 6.000 Yunanlı Yahudi ise Bulgar işgal bölgesinden sürgüne gönderildiler (Doğu Makedonya ve Trakya, Kavala'nın üst

düzeyde Yahudi cemaati mevcuttu). Buna karşın, İtalyanlar başarılı bir şekilde Alman baskılarına karşı durdular ve böylece 1943 yılının Eylül ayından sonra, İtalyan egemenliğindeki bölgenin Yahudileri, İtalyan bölgesinin Almanların eline geçmesinden sonra, sürgüne gönderildiler. Korfu Adası Yahudileri, gönderilen son Yahudilerdi ve bu olay ancak 19 Haziran 1944 yılında gerçekleşmiştir.

Bu gecikme, Yahudilerin yok edilmesine karşı çıkan çok az sayıdaki müstesna Alman subaylarından biri olan, adanın hümanist askeri yöneticisi Albay *Oberst Emil Jaeger'e* borçlu olmaktadır. Fakat *Hauptsturmführer Toni Burger* bu amaçla adaya gelmiş ve adanın kurtuluşundan dört ay önce Yahudileri toplamaya ve bunları sürgüne göndermeyi başarmıştır. 2.000 kişiden ancak 187'si toplama kamplarından dönebilmıştır (Γρηγοριάδης χ.χ: 496).

Yunan halkı, uzun tarihsel zamanı içinde antiseminizm (yahudi düşmanlığı) örnekleri göstermemiştir. Böylece Yunanlılar, Yunanlı Yahudilerin kurtuluşu için her çabayı harcamışlardır: Atina başpiskoposu Damaskinos, onların korunması ve saklanması için ruhban sınıfına çağrıda bulunmuş, bizzat kendisi de özel olarak 250 çocuğun kurtarılmasında önemli bir rol oynamıştır; keza, Zakynthos Adası Metropoliti Khrysostomos, adanın 257 Yahudisini köylerde saklamış ve böylece onların kurtulmasını sağlamıştır (buna karşın, Roma Papalığı, Yahudi büyük yıkımı karşısında tepkisiz kalmıştır). Aynı zamanda, Atina ve Volos hahamlarını da içine alan 1.300'ün üzerinde Yunanlı Yahudi, taşralı gerilla gruplarına katıldılar. Yunanistan Yahudi Cemaati (İsrail Kurulu Merkezi), Nazi'lerden binlerce Yahudinin kurtarılması üzerine, Yunan halkına ve Ortodoks kilisesine minnettarlığını pek çok defalar resmi bir şekilde ifade etmiştir.

Yunanlıların bu gayretlerine rağmen, maalesef Yunanlı Yahudilerin büyük bir kısmı -özellikle kadın ve çocuk ve yaşlılar- yok edildiler; bunlardan aşağı yukarı % 87'sinin yok edilmesiyle, Hitler'in «son çözümü» de tamamlanmış oldu, bu yıkımın oranı tüm işgal altındaki Avrupa'da ki en yüksek olanlarından biriydi (Hondros 1983: 93; Hondros 1993: 54; Mazower 1993: 256-261; Bowman 1989: 297-314; Paliakov-Sabille 1954: 158-159; Molho-Nehama 1976: 326; Γρηγοριάδης χ.χ: 496: "77.377 Yunanlı Yahudiden ancak 10.226'sının"; Parkes 1954: 164: "77.377 Yunanlı Yahudiden 10.500'nün kurtulabildiğini belirtmektedir").

Sonunda bu beklenen şeydi zaten, Naziler üstüne üstelik 54.000.000 dolar olarak hesaplanan Yunanlı Yahudilerin taşınabilir varlıklarını da yok etmişlerdir

(Eleftherotypia Gazetesi, 27.07.1997).

Nazi vahşetinin sonucu, Selanik'in tarihsel Yahudi cemaatinin nüfusunun azalmasına yol açtı. Bugün ancak artık 1.200 üyesi hesaplanabilmekte, 2 sinagog, bir ilkokul ve huzurevi korunmaktadır (Molho1996: 15). Böylece sayıları bütün Yunanistan'da aşağı yukarı toplam 5.800'ün üzerinde olan Yahudiden, 3.500 kişisiyle en büyük Yahudi cemaati Atina'da yerleşmiştir.

Nihayet Selanik'te büyük Yahudi yıkımının elebaşlarının kaderi şöyle gösterilmektedir: *Wisliceny*, Nuremberg duruşmalarından birinde ölüm cezasına çarptırıldı ve 1946 yılında cezası infaz edildi. *Dr. Merten* – Berlin'de avukat - savaştan hemen sonra kaçmış, fakat 1957 yılında Selanik'e yeniden dönmüştür (hatta işgal döneminde saklamış olduğu Yahudi hazinelerinin yerini saptamak ve bulmak için döndüğü şeklinde söylentiler çıkmış; fakat sonunda onu tanımışlar, yakalanmış ve 1959 yılının Mart'ında, 25 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır; birkaç ay sonra, 5933 / 1959 ve 4016 / 1959 sayılı kanun gereğince tahliye edilmiş, o zaman ki Batı Almanya'ya iade edilmiştir. Orada kısa sürede serbest bırakılmış; normal bir şekilde ölmüştür. *Brunner* asla cezalandırılmadı, çünkü yakalanamamış ve bugün - 86 yaşın üzerinde – Şam'da *Georg Fischer* sahte adıyla saklanmaktadır; hatta İsrail gizli servisi *Mossad* ona iki kez bombalı mektup gönderip onu yok etmek girişiminde bulundu ise de, sadece onun yaralanması şeklinde sonuç alınabilmektedir (Resenbaum1993: 80-81; International Herald Tribune: 18.09.1995; Pontiki Dergisi: 23.01.1995).

Kaynakça

- Βακαλόπουλος, Απόστολος (1969) "Istoria tis Makedonias (1354-1833)", Thessaloniki.
- Bowman, Steven (1989) « *Jews in Wartime Greece* », Marrus M.R., The Nazi Holocaust, t. I, IV: « *The "Final Solution" outside Germany* », Meckler, Westport-London, p.297-314.
- Γρηγοριάδης, Σόλων "Συνοπτική Ιστορία της εθνικής αντίστασης (1941-1945)", Αθήνα χ.χ.
- Δημητριάδης, Βασίλης (1973) "Η κεντρική και δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγια Τσελεμπή" (" *Enliya Çelebi zamanında Orta ve Batı Makedonya* "), Thessaloniki.
- Δημητριάδης, Βασίλης (1983) "Ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης καί ή ελληνική κοινότητά της ", Μακεδονικά 23, s.88-116.
- Emmanuel, J.-S. (1935) *Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique*, Lausanne.
- Georgeon, François (1992) "Selanik musulmane et deunmé , Salonique (1850-1918). La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans", Autrement, série "Memoires", edi. Veinstein Gilles, Paris, janvier, p.105-118.
- Georgeon, François (1997) " *Plus de deux mille and d'histoire* ", Le monde diplomatique, juillet, II.

- Gökbilgin, Tayyib, M (1956) "*Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları*", TTK Belleten XX/78, s.247-285.
- Hondros, John Louis (1983) "*Occupation and Resistance. The Greek Agony (1941-1944)*", Pella Publications, New York.
- Hondros, John Louis (1993) "*Greece and the German Occupation*", *The Greek Civil War (1943-1950)*, ed. Close D.H., Routledge, London-New York, p.28-57.
- Καραθανάσης, Αθανάσιος (1993) "*Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*", ed. Χασιώτη-Κολιόπουλου, Μακεδονία, τ. II, Athina, s.121-148.
- Κοντογιάννης, Π.Μ (1996) "*Πλήθος Εβραίων μέγα...*", *Kathimerini Gazetesi*, Yedi gün eki, s.11 (Παναθήναια dergisinden yeniden basım: Athina ekim 1912).
- Κουρμαντζή, Ελένη (1996) "*Γιωσέφ Ελιγιά, ένας πρωτοπόρος Ελληνοεβραίος ποιητής και διανοούμενος της δεκαετίας του 20*", *Kathimerini Gazetesi*, Yedi gün eki, s.29.
- Λουκάτος, Σπύρος (1986) "*Πολιτειογραφικά Θεσσαλονίκης, νομού και πόλης, στα μέσα της δεκαετίας του 1910*", *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Thessaloniki.
- Μαγκλιβέρας, Διονύσης (1996) "*Συμβουλή στην ελληνική ζωή η παρουσία των Εβραίων στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας*", *Kathimerini Gazetesi*, Yedi gün eki, s.18-19.
- Mazower, Mark (1993) "*Inside Hitler's Greece. The experience of occupation (1941-1944)*", Yale University Press, New Haven-London.
- Μέρτζιος, Κωνσταντίνος (1947) "*Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Thessaloniki.
- Μεσσίνας, Ηλίας (1996) "*Συναγωγές στην Ελλάδα: ιστορία και αρχιτεκτονική μορφή των πολυάριθμων βραϊκών συναγωγών*", *Kathimerini Gazetesi*, Yedi gün eki, s.4-5.
- Μίντσης, Γεώργιος, Ι (1977) "*Εθνολογική σύνθεση της Μακεδονίας (Αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Νεοί χρόνοι*", ed. Herodotos, Athina.
- Molho, Michael - Nehama, Jos (1976) "*In Memoriam: Dedicated to the Memory of the Jewish Victims of Nazism in Greece*", Thessaloniki.
- Molho, Michael (1947) "*Usos y costumbres de los Judios de Salonica*", *Sefarad* (7), p.93-121.
- Molho, Michael (1951) "*Usos y costumbres de los Sefardies de Salonica*", Madrid-Barcelona C.S.I.C.
- Μόλχο, Ρενά (1992) "*Le renouveau..., Salonique (1850-1918). La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans*", *Autrement, série "Memoires"*, ed. Veinstein Gilles, Paris, p.64-78; 79-95.
- Μόλχο, Ρενά (1996) "*Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης*", *Kathimerini Gazetesi*, Yedi gün eki, s.12-15. Ναρ. Α., (1985) "*Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης. Τα τραγούδια μας*", Thessaloniki.
- Nehama, Jos "*Histoire des Israélites de Salonique*", t.VI, Paris-Thessalonique, 1935-1978.
- Nicolay, Nicolas de (1576) "*Les navigations, pérégrinations et voyages faits en la Turquie...*", Anvers.
- Πασχίδης, Θωμάς (1880) "*Οι Ισραηλίται ἐν τῷ ἑλληνισμῷ*", *Khoronika* dergisinden yeniden basım (128) 1993 ("*ὄργανο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδας*").

- Parkes, J (1954) *"The German Treatment of the Jew"*, Hitler's Europe, ed. Toynbee, A.-Toynbee, V., Oxford University Press, London, p.279-282.
- Poliakov, L. - Sabille, J (1954) *"The Jews under the Italian Occupation"*, Éditions du Centre, Paris.
- Ρουμπέν-Μορδεχαί, Σ (1978), *"Ο εβραϊκός τύπος στη Θεσσαλονίκη στη γενικότερα στην Ελλάδα"*, Χρονικά (10), s.24-31.
- Rosenbaum, A (1993) *"Prosecuting Nazi War Criminals"*, Westview, Boulder.
- Σβορώνος, Νίκος (1982) *"Διοικητικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις από τό 1430 ώς τό 1821"*, Μακεδονία: 4000 χρόνια έλληνικής ιστορίας και πολιτισμού, ed. Αθηνών, Athina, s. 354-385.
- Séphiha, Haïm Vidal (1992) *"Ladino et Djudezmo"*, Salonique (1850-1918). La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans, Autrement, série "Memoires", ed. Veinstein, Gilles, Paris, p.79-95.
- Séphiha, Haïm Vidal (1977) *"La cité perdue des séfarados"*, Le monde diplomatique, III.
- Σταυρουλάκης, Νίκος (1996) *"Οι εβραϊκές κοινότητες"*, Kathimerini Gazetesi, Yedi gün eki, s.6-10.
- Τζάννη -Γκίννερουπι, Νίκος (1996) *"Η μουσική των Ισπανοεβραίων"*, Kathimerini Gazetesi, Yedi gün eki, s.30-31.
- Τσουσίμης, Γεώργιος (1975) *"Απόπειρες ιουδαϊκής εγκαταστάσεως στά Βοδενά τής Τουρκοκρατίας"*, Edessaika Khronika 8, s. 4-9.
- Φάις, Μισέλ (1996) *"Τζούλιο Καίμη: ο αποσιωπημένος ζωγράφος και μελετητής της λαϊκής μας τέχνης"*, Kathimerini Gazetesi, Yedi gün eki, s.32.
- Φλαιοερ, Χαγκεν (1996) *"Shoad: η γεοκτονια των Ελληνοεβραίων"*, Kathimerini Gazetesi, Yedi gün eki, s.24-26.
- Χαμουδόπουλος, Α (1935) *"Οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης"*, Athina.
- Veinstein, Gilles (1992) *"Un paradoxe séculaire"*, Salonique (1850-1918). La "ville des Juifs" et le reveil des Balkans", Autrement, série "Memoires", p.42-63.

Dergiler:

Belleten Türk Tarih Kurumu.

Edessaika Khronika.

Makedonika.

Panathenaia.

Sefarad.

Khoronika.

Gazeteler:

Eleftherotypia (27.7.1997).

International Herald Tribune (18.9.1995).

Kathimerini, Eki: Yedi Gün (03.03.1996).

Le Monde Diplomatique (Temmuz 1997).

Pontiki (23.1.1995).

